

УДК 371.5.016:821.161

DOI 10.31654/2663-4902-2021-PP-1-34-43

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури,
методики її навчання та журналістики,
Ніжинського державний університет імені Миколи Гоголя
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

ЛІТЕРАТУРНЕ НАВЧАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ ЕЙДЕТИКИ

Як розвивальна система ейдетика спрямована на покращення процесів запам'ятовування, посилення репродуктивних можливостей людської свідомості в цілому. У шкільному віці це необхідно, адже відбувається поступове зменшення образного мислення учнів, його заміщення логіко-понятійним. І хоча названий процес не набуває абсолютного характеру, проте все одно виникає потреба протидіяти йому спеціальними засобами, які й надає ейдетика.

Літературне навчання потребує адаптації її елементів до своїх особливостей, а також до специфіки художніх джерел – навчального матеріалу, що не схожий на точну інформацію, яку учні засвоюють під час вивчення більшості дисциплін (математики, мови, фізики, біології тощо). Саме цю зроблену й намагається вирішити автор статті.

У першу чергу він підкреслює, що надання точним даним образного вигляду як найбільш використовуваний прийом ейдетики не може бути застосований на уроках літератури у спосіб, властивий іншим навчальним предметам, адже література сама пропонує вже готові художньо-образні конструкції, створені письменниками. Тому візуалізація відбувається шляхом переведення словесно-образного матеріалу в живописний (малювання) або уявно-описовий («усне малювання»). Потрібна вибірковість та цілеспрямованість такої роботи. Орієнтирами виступають поширені в методиці навчання літератури шляхи вивчення художніх творів. Відповідно до них автор і пропонує встановити систему елементів, які підлягають візуалізації: подієвий аналіз – окремі епізоди (зав'язка, кульмінація, розв'язка); хронологічний аналіз – часопросторові деталі, які виконують важливу роль у реалізації художнього задуму письменника; пообразний аналіз – елементи портретування персонажів; словесно-образний аналіз – мовно-образні утворення, у яких наявна концентрація проблемно-тематичної та світоглядної спрямованості літературного матеріалу, його жанрові чи стильові особливості.

Ключові слова: ейдетика, образ, візуалізація, трансформація, малювання, «усне малювання», літературно-дослідницькі уміння, літературно-творчі уміння, шляхи аналізу літературних творів.

Актуальність дослідження. Важливість розвитку образного мислення школярів є незаперечним, адже воно – один із показників інтелектуального рівня людини. Значні можливості для цього надає література, словесно-образна структура якої виступає основною питомою властивістю й унаочнює феномен художності. Закономірно, що шкільне навчання літератури покликане посилити різноманітні вияви образного мислення школярів, які перебувають в контакт з художнім світом. Для цього в арсеналі вчителя-словесника є цілий набір традиційних для методики навчання способів активізації образного мислення (різноманітні види читання та переказування, справжнє та уявне малювання, використання інших видів мистецтва, інсценування, складання кіносценаріїв тощо).

Крім того, як відомо, образні уявлення дітей не володіють сталими показниками. З часом названі можливості можуть зменшуватися, витіснятися логіко-понятійним мисленням, яке починає наростати в процесі дорослішання. Тому для учнів основної школи (особливо 5–6 класи) образно-репродуктивний тип навчання є досить природним, відповідним віковим можливостям і потребам. У старшій школі, навпаки, названий підхід допомагає створювати певну протидію поступовому ослабленню образного мислення в учнів цієї вікової групи. Перетворення словесності на «суху» схематичну інформацію вважається суттєвим недоліком у викладанні дисципліни. Натомість основою уроку літератури завжди була текстуальна робота, яка забезпечує зв'язок школярів із художньою реальністю письменника й пробуджує в них асоціативно-образні уявлення. «Саме образ у нашому перемінному світі може зупинити «летючу» мить, уберегти бодай щось від піску забуття» [8, с. 45], – пише Л. Ушкалов, аналізуючи погляди представників доби бароко на феномен словесно-візуального мистецтва. Це в першу чергу означає закріплення фактів дійсності в часі й просторі засобами літературної творчості. Проте вказана сентенція Л. Ушкалова може бути перепроектованою й на особливості психологічної діяльності школярів, адже вічним є тільки те, що існує в пам'яті людини у вигляді образної інформації.

Значну допомогу в досягненні названих завдань може надати ейдетика – розвивальна система, яка сприяє посиленню образного мислення та процесів запам'ятовування. Існує потреба використовувати напрацювання, створені в її межах, для збільшення ефективності літературного навчання та використання художнього потенціалу мистецтва слова з дидактичною метою. Наявна певна кількість методів ейдетики, створених спеціалістами в різних галузях (письменниками, психологами, філософами та ін.). Використання більшості з них відбувається на основі візуалізації (справжнього або «уявного» малювання, переведення в схематичну наочність, систему абрєвіатур, піктограм, графічних імпровізацій тощо). Однак не всі вони підходять для уроку літератури, адже спрощувати образну систему літературного твору не можна, тим паче допускати її деформацію, яка веде до збіднення або й спотворення. Трансформація вивченого художнього матеріалу допускається тільки з метою розвитку літературно-творчих здібностей школярів. При цьому існує низка застережень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На можливість зв'язку ейдетики та літературного навчання вже вказали багато українських вчителів та науковців-методистів (А. Богосвятська, Н. Конончук, Т. Остапенко, О. Руцак, О. Сірош, В. Уліщенко). До обігу в навчальному процесі включені поняття «візуально-сміслова презентація», «концепт-образ», «ейдос-конспект», назви багатьох конкретних прийомів, розроблених представниками ейдетики. У цьому ж напрямку працював і видатний учитель-математик В. Шаталов, який створив навчальний підхід під назвами «точка опори» або «опорний сигнал». Його ідея – стимулювати вивчення свого предмета з допомогою візуальних конспектів, у яких математичні знання виражені в графічних зображеннях, друкованих знаках, які відтворюють «теоретичні положення, думку, ідею, науковий закон, подію чи логічний наслідок» [10, с. 152].

На наш погляд, дотичною до названої є проблема вивчення літератури у зв'язках із іншими видами мистецтва (С. Жила, М. Машенко, Л. Овдійчук та ін.). Використання творів живопису, музики, кіно- та театрального мистецтва поруч із художньо-текстуальними джерелами також надає додаткові можливості для посилення образного мислення школярів.

Формулювання цілей статті. Отже, науковцям та вчителям слід розуміти: ейдетика виникла й функціонує з метою покращення властивостей людської пам'яті, полегшення процесів засвоєння наукових даних шляхом переведення їх із логіко-понятійної в образну форму. У випадку вивчення літератури, яка сама має художньо-образну природу (у цьому її унікальність серед багатьох інших дисциплін, що несуть точну інформацію), такі процеси потребують спеціального спрямування, відповідного сутності мистецтва слова. «Отже, в системі зв'язків автор – текст – читач спрацьовує така схема: митець, створюючи текст, закодує в ньому візуальні

моменти, які розкодовуються читачем у процесі сприймання тексту; цей процес візуалізації треба розуміти як вибудовування зорових образів» [7, с. 95]. Адже головна проблема на уроках словесності полягає не в тому, щоб надати образний вигляд точним даним, що є актуальним для інших дисциплін. Будь-який літературний текст – це цілі системи вже готових художніх образів, у яких необхідно виділяти головні, знакові, ті, що можуть презентувати концептуальний зміст та формальні сторони написаного автором і які варто запам'ятати та осмислити. Необхідно уникати ситуації, коли найбільш важливі художні утворення опиняються поза увагою школярів або недостатньо засвоєні ними у своїх особливостях. Менше всього труднощів є в роботі з персонажами, які завжди викликають інтерес дітей, хоча й тут існує простір для підвищення їх образного осягнення. Значно більше проблем на словесно-образному, хронотопному, проблемно-тематичному, ідеаційно-концептуальному, філософському жанровому та стильовому рівнях літературного матеріалу. Необхідна кропітка дослідницька діяльність, проведення спеціальних спостережень для того, щоб якісно опрацювати образно-знакову організацію художнього тексту. Така робота має спиратися на випробувані механізми опрацювання літератури (шляхи аналізу художніх текстів чи вивчення історико-літературних матеріалів). У вирішенні названої проблеми, на наш погляд, і полягає основний зміст дослідження. Завдання в застосуванні елементів ейдетики на уроках літератури вбачаємо не в тому, щоб видозмінити (одивнити, гіперболізувати, спотворити, перевести в схематичні зображення і под.) художні образи, створені письменником. Необхідно виділити ключові образні утворення, перетворити їх на головні репрезентанти літературного матеріалу, досягти запам'ятовування учнями, використати в процесі текстуального аналізу. Для цього треба розробляти спеціальні види роботи, що можуть бути застосовані під час використання традиційних шляхів аналізу. Виникає простір для створення **ейдос-характеристик** сюжету, персонажів, мови, тематики й проблематики, жанрових та стильових особливостей літературного матеріалу. На перший план повинні вийти методи, які допомагають візуалізувати зображене письменником, викликати в учнів багаті асоціативні уявлення. Натомість методи, які схематизують інформацію, більше підходять для наукових, а не художніх текстів. У роботі з літературним матеріалом їх використання, на наш погляд, слід обмежити. Натомість вартими уваги є поняття «ейдос-конспект» – «малюнок і короткий роздум, які допомагають зрозуміти своє бачення теми і образів художнього твору» [2, с. 34], а також «візуально-смилова презентація», що «передбачає інтеграцію трьох складових (бачу – розумію – презентую):

- візуальної (малюнка);
- смислової (тексту-інтерпретації);
- презентаційної (доповіді)» [8, с. 33].

Використання цих двох видів діяльності є основним засобом посилення візуалізації на уроках літератури.

Результати дослідження та їх обговорення. Шляхи шкільного аналізу літературного твору завжди націлюють на ті художні елементи, які виступають опертям (своєрідною «точкою опори») в осмисленні всього текстуального матеріалу. Вчитель намагається забезпечити глибокі враження учнів від цих елементів, що можуть стати залишковими знаннями про літературний матеріал. Для цього слід використовувати методи та прийоми, що активізують враження школярів від образної системи тексту: звернення до відчуттів (зорових, смакових, слухових, нюхових, дотикових), якими дитина має поділитися, прослуховування, візуалізація, усвідомлення головного, визначення важливого, установлення протилежностей, виявлення асоціативних зв'язків, трансформація, накреслення та опис різноманітних зв'язків між об'єктами та ін. Застосування кожного прийому має свої закономірності, зумовлені як властивостями літературного твору, так і віковими особливостями школярів. Важливо все це розглянути поетапно.

Так, подієвий аналіз (вивчення твору за розвитком сюжету) ставить у центр уваги епізоди як частини сюжетної канви. Кожному з них може бути присвячена

окрема навчальна ситуація, у межах якої доцільно шукати місце для співіснування аналітико-дослідницької та репродуктивно-образної форм роботи. Поширеними видами діяльності тут завжди є читання (вголос, мовчазне), а також переказування (стисле, детальне, з максимальним збереженням авторської художньої палітри).

Сам процес читання (в ейдетиці називається методом Лінкольна) стимулює образні уявлення школярів. Тому така робота завжди повинна займати значну кількість часу під час проведення уроку. За словами Д. Пеннака [3], читання приносить радість, натхнення, які не можуть з'явитися, якщо в уяві дітей не виникатимуть яскраві образні картини. Години читання, а не коментування та аналіз, за словами французького вчителя та письменника, прищепили йому смак до цієї справи. Важливо, щоб читання вголос було належно виразним, а голос читця привабливим. У кожному класі завжди знайдуться школярі, чиє виконання матиме притягальну силу для решти дитячого колективу. Формуючи домашні завдання, слід пропонувати й такі, як вибір та підготовка до виразного читання фрагментів літературних творів, які учні хотіли б озвучити на уроці. Право презентації тексту у тому вигляді, як учень його бачить і відчуває, пробуджує індивідуальне образне сприйняття літературного матеріалу.

Аналогічну роль може виконати й переказування, яке для багатьох учнів 5–6 класів приносить справжнє задоволення, адже відповідає наочно-образному, репродуктивному типу мисленнєвої діяльності, важливого в цей період. У старших класах переказування також стимулює образні уявлення, покращує функцію пам'яті. Особливо корисно відтворювати не тільки розвиток подій, але авторську художню палітру. Для цього учні повинні здійснити відбір образних утворень, наявних в епізоді, які обов'язково слід озвучити під час переказування (вибір за школярами). Їх можна письмово зафіксувати в зошиті (укласти з них таблицю чи список, ряди за певною спорідненістю).

Активізовані читанням та переказуванням уявлення школярів слід збагачувати з допомогою інших видів діяльності. Наприклад, малюванням, усним малюванням, зіставленням епізоду з ілюстраціями, виконаними художниками. Саме на візуалізації в першу чергу й наголошують представники ейдетики та їх послідовники в методиці навчання літератури.

Отже, серед традиційних видів діяльності існує багато таких, які посилюють ейдетизм на уроках літератури. Особливо це стосується епізодів, які мають принципове значення в структурі сюжетотворення. У першу чергу це відноситься до зав'язки, кульмінації та розв'язки. Зрозуміло, що письменники намагаються наситити такі епізоди особливою художньою виразністю. Тому створення ілюстрацій до них – одне із завдань, яке здатне закріпити в пам'яті дітей найбільш важливі моменти твору, залишити відповідні враження. Перед названою роботою необхідно виявити й обговорити з учнями всі текстуальні деталі епізоду, які слід перенести на малюнок.

Однак малювання сюжетних фрагментів як фронтальний вид роботи здебільшого слід застосовувати тільки під час вивчення казок, байок, дитячих оповідань, тобто з учнями 5–7 класів, коли школярі ще не достатньо критично сприймають створені ними зображення. У старших класах такі завдання слід ставити тільки обдарованим учням.

Натомість з усіма віковими групами варто практикувати види діяльності, спрямовані на закріплення образних уявлень про художніх текст. Поруч із аналізом та інтерпретацією обов'язкове місце мають зайняти уявні описи (уявне малювання) того, що учні прочитали в епізоді. При цьому слід акцентувати як зорові, так і слухові, тактильні, запахові, смакові враження (за можливостю). Цікавим також є зіставлення усних описів одних і тих же моментів різними школярами.

Робота з окремим епізодом надає можливості для застосування ще низки інтелектуальних завдань, які водночас поглиблюють їх запам'ятовування й образне осягнення. Зокрема, учні можуть визначати в епізоді те, що вважають найважливішим, описувати його. Їхня увага спрямована на зображені події, поведінку

персонажів, окремі деталі тощо. Школярі повинні представити їх максимально випукло, в усій художній різноплановості.

Аналогічне завдання полягає у визначенні протилежностей, які наявні в епізоді. Треба знайти те, що автор намагається протиставити, окреслити його образну специфіку. Ця робота важлива під час аналізу зав'язки та кульмінації, у яких боротьба протилежностей (конфлікт) набуває особливої гостроти. Протистояння завжди набуває особливого образного забарвлення, уявляється як протиборство сил, що яскраво себе виявляють.

На міжепізодному рівні для засвоєння всього сюжету літературного тексту в його цілісності може бути корисним прийом встановлення різноманітних зв'язків, зокрема хронологічних або причинно-наслідкових між змальованими письменником подіями. Усвідомлення пов'язаності між частинами сюжету веде до закріплення в пам'яті дітей як окремих елементів, так і всієї художньої системи твору.

Розвитку образного мислення сприяє ейдетичний метод трансформації, який можна поширити й на сюжети відомих художніх текстів із метою розвитку літературно-творчих здібностей школярів. Звичайно, такі дії доречно здійснювати тільки з казками або з іншими творами дитячої літератури. Італійський письменник і педагог Дж. Родарі [4] рекомендував цілу низку прийомів для видозміни відомих казкових сюжетів. Це може бути введення нових елементів (персонажів, подій, місць, предметів), надання героям додаткових властивостей, пародіювання зображеного, переставлення епізодів місцями, оживлення неживих об'єктів тощо. Дж. Родарі називав такі вправи «перебріхуванням» казок. Діти вирішують творчу проблему: що буде, якщо у відомому тексті з'явиться щось нове? Наприклад, у казці про Червону Шапочку – вертоліт. Написання нової казки на основі старої стимулює учнів вигадувати додаткові образи, несподівані повороти. Сюжетотворення здобуває нові рушійні сили, що виникають із творчих бажань дітей. У межах трансформації відомих сюжетів діти можуть здійснювати «входження» в певний епізод літературного твору чи твір у цілому (уявити себе в ньому). Ставши уявним персонажем, вони починають керувати сюжетом від власного імені. У них з'являється Я-літературний герой, яке може вносити іншу логіку у відомі казки чи оповідання.

Трансформація літературного тексту в процесі його творчої видозміни веде до глибшого сприйняття сюжету. Учні фіксують авторські елементи, поєднують з ними власні. Це створює передумови для більш якісного усвідомлення першооснови.

Додаткові можливості для розвитку образних уявлень школярів надає хроно-топний аналіз. Зустрічаючись із часопросторовими утвореннями, запропонованими письменниками, учні спостерігають велику кількість статичних та динамічних об'єктів, які на перший погляд відіграють другорядну роль в літературному творі, хоча насправді несуть важливу концептуальну інформацію. Без цих об'єктів художній текст не набув би своєї художньої повноти, митці не змогли б розгорнути проблемно-тематичний зміст, виразити власний погляд на світ. Описи горба в новелі В. Стефаника «Камінний хрест», лісу в новелі В. Винниченка «Момент», засніжених Альп в повісті-поемі О. Турянського «Поза межами болю», городу в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» мають принципове значення для осягнення літературного матеріалу. Тому активізувати відповідні відчуття учнів важливо. Усі наведені вище види роботи під час подієвого аналізу можуть бути застосовані й у контексті хроно-топного. Проте завдання певним чином ускладнюється, адже художні описи позасюжетних елементів не перебувають на першому плані дитячих читацьких інтересів. Організовуючи роботу на цьому рівні, учитель-словесник акцентує те, що учні можуть пропустити. Візуалізацію необхідно спрямовувати на унаочнення деталей, із яких складаються часопросторові зображення. Різні види читання та переказування, малювання, «усне малювання» набувають особливого значення. Активізація зорових, тактильних, слухових та ін. вражень можлива тільки в ситуації уважного опису-обговорення зображених природних реалій, інтер'єрів чи екстер'єрів. Учні можуть ділитися тим, як вони бачать елементи хроно-топу, які запахів, смакові, дотикові відчуття вони залишають у людини. На уроці продуктивно створювати

чуттєвий фон: емоційне читання відповідних художніх фрагментів (з максимальною передачею відчуттів), музичний супровід, фонозаписи різноманітних явищ природи (дощу, завірюхи, вітру, шуму моря тощо), репродукції картин, образно споріднених із літературним матеріалом, що вивчається, кінокадри. Усе це посилює уявлення дітей, підвищує рівень їхнього образного мислення.

Під час розвитку творчих здібностей школярів літературний матеріал виступатиме зразком для наслідування. Учням можна пропонувати завдання розширити створені письменниками описи своїми художніми доповненнями. Наприклад, вставити 5–6 власних речень в картину зображення городу (кіноповість О. Довженка «Зачарована Десна»), увівши туди нові реалії, надавши їм відповідного авторському задумові оформлення. Інший варіант – доповнити опис уже створених О. Довженком об'єктів новими штрихами. У такий спосіб ейдетичний метод трансформації посилить зорову картину в уяві учнів одинадцятого класу. Творче наслідування письменника – один із способів глибше пізнати його образну систему, а також розвивати власну.

Окреме місце посідають літературні твори, у яких хронотоп набуває вигляду художньо-історичного (історіософські поеми Т. Шевченка, роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні», новела Миколи Хвильового «Я (Романтика)», кіноповість О. Довженка «Україна в огні» та ін.). Створення суспільно-історичних зображень має інший вимір, ніж картини природи. Учні мають визначити все те, що презентує змальовану історичну епоху, виразно зачитати його або представити в усному повідомленні-описі. Під час вивчення новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» у центр уваги повинні потрапити образи членів «чорного трибуналу», їх засідання, панцерник, інсургенти, бойові дії громадянської війни. Важливо, щоб вони постали перед учням у максимально виразній формі. Тому школярі мають виділити їх властивості, поділитися результатами свої досліджень. Вони також можуть визначати конфліктні зони, які наявні в межах художньо-історичного хронотопу і унаочнюють зображену епоху, давати їм образну характеристику. Протистояння протидіючих сил, їх особливості завжди підвищують інтерес до літературного твору. Тут унаочнення можливе з допомогою виразного читання, зокрема в ролях, інсценізування найбільш важливих фрагментів, театралізованих постановок, складання кіносценаріїв. Повноформатні малюнки-ілюстрації художньо-історичних хронотопів здебільшого виконують тільки обдаровані учні. Натомість усі можуть пробувати зобразити окремі художні образи-деталі: панцирник (новела Миколи Хвильового «Я (Романтика)»), шаланду (новела Ю. Яновського «Шаланда в морі»), поїзд-дракон (роман Івана Багряного «Тигролови») тощо. В окремих випадках на уроці треба використовувати фотографії або картини, на яких зображені об'єкти, що мають історичний характер. Учитель може зустрічатися з ситуацією, коли школярі не уявляють певних реалій, що вже відійшли з часом. Їм треба продемонструвати зображення озброєнь (наприклад, козацького обладунку, елементів одягу під час вивчення історичних дум та пісень), предметів сільського побуту XIX століття (твори українського реалізму). З цією ж метою слід здійснювати походи до музеїв, де названі об'єкти можуть бути представлені в експозиціях.

Пообразний аналіз має свої особливості під час засвоєння учнями художньої палітри літературного твору. Обов'язковому прочитанню вголос та переказуванню на уроці підлягають фрагменти тексту, у яких описано головні вчинки, звернено увагу на провідні риси характеру, ціннісні установки персонажів, їх статусні ролі, поведінку в ситуаціях «виклику-відгуку», епізодах підвищеної конфліктної напруги, де герої себе яскраво виявляють, важливі факти біографії тощо. Ці ж моменти слід залучати до «уявного малювання». Спрямованість на встановлення найбільш важливого в персонажах і його образного вираження в тексті повинне визначати методику роботи під час вивчення літературних героїв.

Найкраще візуалізації піддаються зовнішні риси персонажів, виражені в портретних характеристиках. Однак більшість учнів не можуть якісно намалювати людські постаті героїв. У цьому не завжди є й потреба. Цікавим видом роботи може

статі зображення на папері портретних деталей, які мають концептуальне навантаження в процесі авторського змалювання персонажів. Наприклад, жовті чоботи Кайдашихи (повість І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»), обшарпана військова шинель вояка австрійської армії (повість-поема О. Турянського «Поza межами болю»), черевички, солом'яний брилик панянки (новела В. Винниченка «Момент») та ін. Учні цілком здатні створити відповідні малюнки. У такий спосіб названі портретні деталі міцно закріпляться як ознаки вивчених літературних героїв, а також відображення їхнього стану чи статусу. З аналогічною метою можна створювати зображення інших художніх елементів, які сприяють осмисленню персонажів. Зокрема, це можуть бути елементи хронотопу: фортепіано, яке свідчить про культурний рівень однієї з героїнь, її мистецькі уподобання (новела «Valse melancolique» О. Кобилянської); перекинута в морі шаланда – символ героїзму Мусія Половця (новела «Шаланда в морі» Ю. Яновського), знімальний апарат, корабель, море – елементи, які окреслюють внутрішній світ головного героя (роман Ю. Яновського «Майстер корабля»). На такій основі доцільно створювати ейдос-характеристики персонажів (із допомогою ейдос-конспектів або візуально-смыслових презентацій). Вони мають складатися із малюнків тих художніх елементів, із допомогою яких в літературному творі змальовано внутрішній та зовнішній світ персонажа. Скажімо, у ейдос-характеристику Степана Радченка з роману В. Підмогильного «Місто» можуть входити ряди зображень приміщень, у яких герой мешкав, предметів, які його оточували, кулінарних виробів, які він споживав, елементів одягу, який він носив, тощо. У такий спосіб можна продемонструвати зміну якості життя Степана Радченка, яка відбулася в процесі «завоювання» ним урбаністичного простору.

Створення ейдос-характеристики відбувається на основі цілої низки тематично споріднених авторських зображень, після чого учні дають оцінку літературному явищу відповідно до кожного малюнка-ілюстрації. Ці малюнки є свого роду концепт-образами, які відтворюють логіку існування головного героя роману «Місто». Із цього випливає, що поруч із концепт-образами, створеними школярами на основі власних асоціацій, як це переконливо радить робити В. Уліщенко, можуть існувати й ті, що взяті із самого літературного матеріалу. Головне, щоб ці образи володіли важливим інформаційним навантаженням, були дійсно концептуально значущими з погляду вивчення конкретного художнього образу, зокрема Степана Радченка.

За наявності репродукцій, на яких герої зображені художниками-ілюстраторами, певного значення набуває зіставлення образів із картин та літературних творів. Школярі повинні зафіксувати всі помічені схожості та розбіжності, підкреслити особливості вираження характерів персонажів письменником та художником.

Названі вище прийоми зорієнтовані здебільшого на предметну образність, яку можна виявити в літературному творі. «Складнішим видом візуалізації є надання конкретних форм образного втілення символу або абстрактному поняттю, скажімо, щастю, мудрості, патріотизму тощо. Візуалізація символу натхнення, творчості (диптих Л. Костенко «Чайка на крижині», «Крила» (7 клас)) вимагатиме креативності й дивергентності мислення, умінь переносити властивості одного предмета (явища) на інші на основі тотожності або контрасту» [8, с. 34]. Виникає проблемна ситуація, коли, наприклад, у зображеннях Інфанти або Блакитної Панни (за творами М. Вороного) треба втілити на папері те, що вони символізують, тобто революцію та весну.

Отже, проблемно-тематичний, ідеаційно-концептуальний, жанровий та стильовий рівні літературного твору візуалізувати значно важче, адже вони включають додаткові семантичні та естетичні аспекти, які не можна унаочнити без малюнків-абстракцій.

Малюнки абстрактного характеру – це спосіб асоціативно відтворити те, що сказав письменник своїм художнім словом. Однак у них багато фантазійних моментів, які привносять школярі, часто напряду не пов'язаних із авторськими картинками, а лише спровокованих ними. Погоджуючись із розвивальними можливостями завдань, спрямованих на абстрагування, усе ж слід зазначити, що вони можуть вести до суттєвого відходу від літературного першоджерела. Тому доцільно

звертатися до пошуку художніх висловів, які яскраво презентують світоглядні та естетичні пріоритети письменника. Як стверджує О. Ковальчук, аналізуючи творчість М. Коцюбинського, у літературі існує явище, пов'язане «із переформатуванням оптики (умовно кажучи) площинної на оптику глибинну – онтологічну оптику» [1, с. 213].

У цьому випадку на допомогу може прийти словесно-образний рівень літературного твору. Відповідний йому шлях аналізу дозволяє знаходити в тексті мовні конструкції, що володіють підвищеним семантичним та естетичним навантаженням, тяжіють до відтворення узагальненого погляду автора на порушені теми та проблеми, світоглядних засад письменника. Наведемо декілька прикладів:

1. «Споконвіку Прометея там орел карає» (поема Т. Шевченка «Кавказ»).

2. «Я тепер маю окремих світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину» (новела М. Коцюбинського «Intermezzo»).

3. «Дві людських руки в купі – це кільце, за яке, ухопившись, можна зрушити землю» (роман Ю. Яновського «Майстер корабля»).

Поруч із поглибленим аналізом наведених словесних виразів, у яких втілено погляд письменників на зображені явища, учні можуть створювати малюнки-ілюстрації концептуально-образного спрямування, коментувати те, яким чином вони втілили на папері провідні думки митців з приводу колоніальної політики російського царизму (Т. Шевченко), імпресіоністичних образних уявлень про природний космос (М. Коцюбинський), ролі людини у світі (Ю. Яновський). Кожен із наведених вище художньо-образних «згустків» сам по собі є літературним концепт-образом, який школярі можуть перетворити на візуальний, тобто такий, що втілений на папері засобами малювання або виражений з допомогою «усного малювання». Спостереження (зокрема, під час вивчення новели М. Коцюбинського «Intermezzo») показують, що учні намагаються передати авторський змістовий заряд, але роблять це індивідуально, знаходячи таку зображувально-виражальну форму, яка є особистим надбанням школяра. «Одним із головних критеріїв обдарованості в художньому мистецтві вважається вміння за допомогою художніх засобів глибоко й точно передати зміст образу» [5, с. 39]. Малюнок, створений школярем, – це вже більше, ніж візуалізація. Він виконує інтерпретаційну роль: у ньому з'являються моменти, породжені особистісним сприйняттям літературного тексту кожною дитиною.

Отже, проблемно-тематичний, ідеаційно-концептуальний, структурно-стильовий аналіз потребують звернення до словесно-образного рівня літературного матеріалу з тим, щоб у ньому знайти, сприйняти, а потім візуалізувати, запам'ятати й осмислити художні утворення, що часто в максимально стислій формі виражають зміст усього літературного джерела або однієї із важливих його сторін. Ейдос-характеристика виникає на основі учнівських зображень текстуальних мовно-художніх зразків із високим ступенем концептуальності. З аналогічною метою можна ілюструвати окремі сюжетні епізоди, хронотопні реалії, образи-персонажі, які надають художню інформацію проблемно-тематичного, світоглядного, жанрового, стильового характеру. У такий ейдос-спосіб школярі встановлюватимуть зв'язки між різними художніми рівнями тексту, бачитимуть як змістовий план, так і способи його образного вираження.

Висновки. Використання елементів ейдетики на уроці літератури має свої особливості порівняно з іншими навчальними дисциплінами, які не володіють такою образно-виражальною властивістю, як мистецтво слова. Усі відомі прийоми ейдетики, спрямовані на посилення процесів запам'ятовування, слід використовувати з метою увиразнення ключових художніх елементів, що визначають зміст художнього джерела. Їх застосування відбувається в контексті основних шляхів аналізу літературного матеріалу, які створюють основу не тільки для осмислення, але й образного сприйняття того, що прочитали школярі.

Література

1. Ковальчук О. Г. Візуальне у творчості М. Коцюбинського. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 232 с.
2. Конончук Н. Ейдетика у навчанні літератури. Конспект уроку за твором Івана Малковича «Свічка букви Ї». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 3. С. 33–35.
3. Пеннак Д. Как роман. Москва: Самокат, 2016. 176 с.
4. Родари Дж. Грамматика фантазии. Москва: Прогресс, 1978. 213 с.
5. Симоненко С. М. Діагностика прийомів та способів візуального мислення в умовах художньо-графічної діяльності. *Психологія*. Київ: Рад. шк., 1991. Вип. 36. С. 39–44.
6. Сірош О. Використання елементів ейдетики на уроках української літератури. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 2. С. 20–25.
7. Тарасова М. Візуально-живописна складова художнього мислення письменника. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. № 7–8. С. 91–98.
8. Уліщенко В. Метод ейдетики в інтерсуб'єктному навчанні української літератури (практико-орієнтований аспект). *Рідна школа*. 2011. № 7. С. 33–38.
9. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2019. 416 с.
10. Шаталов В. Ф. Точка опоры. Москва: Педагогика, 1987. 160 с.

References

1. Kovalchuk, O. H. (2015). Vizual'ne u tvorchosti M. Kotsiubyns'kogo [The visual in the writings by M. Kotsyubynsky]. Nizhyn: NDU im. M. Gogola [in Ukrainian].
2. Kononchuk, N. (2012). Eidetyka u navchanni literatury. Konspekty uroku za tvorom Ivana Malkovycha «Svichechka bukvy I» [Eidetics in the teaching of literature. Lesson outline for the work of Ivan Malkovich «The candle of the letter I»]. *Ukrainiis'ka literatura v zagalnoosvitnii shkoli – Ukrainian literature in secondary school*. 3. 33–35 [in Ukrainian].
3. Pennak, D. (2016). Kak roman [Like a novel]. Moscow: Samokat [in Russian].
4. Rodari, Dzh. (1978). *Grammatika fantazii* [The grammar of imagination]. Moskva: Progress [in Russian].
5. Symonenko, S. M. (1991). Diagnostyka pryimov ta sposobiv vizual'nogo myslennia v umovakh hudozhnio-grafichnoii diialnosti [Diagnosis of techniques and methods of visual thinking in the context of artistic and graphical activities]. *Psychologiya – Psychology*. Kyiv: Rad. shk. 36. 39–44 [in Ukrainian].
6. Sirosh, O. (2020). Vykorystannia elementiv eidetyky na urokakh ukraiinskoii literatury [The use of elements of eidetics during Ukrainian literature lessons]. *Ukrainiiska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*. 2. 20–25. [in Ukrainian].
7. Tarasova, M. (2008). Vizual'no-zhyvopysna skladova hudozhnioho myslennia pys'mennyka [The visual and pictorial component of the writer's artistic thinking]. *Ukrainiiska mova i literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh ta kolegiumakh*. 7–8. 91–98 [in Ukrainian].
8. Ulishchenko, V. (2011). Metod eidetyky v intersubiektnomu navchanni ukraiins'koi literatury (praktychno-orientovanyi aspekt) [The method of eidetics in intersubjective teaching of Ukrainian literature (the practice-oriented aspect)]. *Ridna shkola*. 7. 33–38. [in Ukrainian].
9. Ushkalov, L. (2019). Literatura i filosofii: doba ukraiins'kogo baroko [Literature and philosophy: the era of the Ukrainian Baroque]. Kharkiv: Vydavets' Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].
10. Shatalov, V. F. (1987). *Tochka opory* [The fulcrum]. Moscow: Pedagogika [in Russian].

Bondarenko Y.

Doctor of pedagogical sciences, Professor of the Ukrainian literature,
its teaching methodology and journalism,
Nizhyn Gogol State University
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

LITERARY STUDYING BASED ON ELEMENTS OF EIDETICS

As a developmental system, eidetics is aimed at improving processes of memorization, development of reproductive capabilities of human consciousness in general. It is necessary at school age, as there is a gradual decrease in figurative thinking of students, and it is replaced by logical and conceptual. And though this process does not acquire an absolute character, but still there is a need to counteract it by special means provided by eidetics.

Literary studying requires the adaptation of its elements to its features, as well as to the specifics of artistic sources – educational material that is not similar to the exact information that students learn during study of most disciplines (mathematics, language, physics, biology, etc.). This is the task the author of the article is trying to solve.

First of all, he emphasizes that assigning some figurative image to accurate data, as the most widely used method of eidetic, can not be applied in literature lessons in a manner typical for other educational subjects, because literature itself offers ready-made artistic and figurative constructions created by writers. Therefore, visualization occurs by turning of verbal and figurative material into picturesque (drawing) or imaginary-descriptive («oral drawing»). Such work requires selectivity and purposefulness. Methods of studying works of fiction, which are common in the methodology of teaching literature serve as reference-points. In accordance with them the author offers to establish a system of elements that are subject to visualizations: event study – individual episodes (introduction, culmination, denouement); chronotopic analysis – time-space details that perform an important role in the realization of the writer's artistic idea; figurative analysis – elements of portrayal of characters; verbal-image analysis – language-image formations in which there is a concentration of problem-thematic and ideological orientation of literary material, its genre or stylistic features.

Key words: eidetics, image, visualization, transformation, drawing, «oral drawing», literary research skills, literary and creative skills, ways of analyzing literary works.